
מ' גרץ, הפריפריה היתה למרכז, תשמ"ג
Review by: חיים ברקוביץ
Zion / ציון, Vol. 1 (תשמ"ו), (נא, חוברת 1), pp. 107-112
Published by: [Historical Society of Israel/](#)
Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70039506>
Accessed: 05/12/2011 14:12

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ספרים ודברי ביקורת*

ביקורת

מיכאל גרץ, הפריפריה היתה למרכז, ירושלים, מוסד ביאליק, תשמ"ג

שאלת הקשר בין התבוללות לתודעה יהודית ייחודית, או תודעה לאומית, שימשה זה מכבר נושא לדיון היסטורי. הדעה הרווחת היא, שהתבוללות מבטאת ויתור על זהות יהודית, מביאה לידי חידלון את הקיום היהודי, ומובילה להחלשות הנאמנות הדתית והלאומית. לפי דעה זו, תהליך ההתפוררות נבלם על ידי מאורעות כדוגמת האנטישמיות, המעוררים מחדש את התודעה היהודית. ולכן, התבוללות ותודעה יהודית ייחודית נתפסים כתירתי דסתרי. כנגד הגישה המקובלת, מצביעה ההיסטוריוגרפיה הלאומית על העובדה ששלב האמנסיפאציה והטמיעה לא היה כלל חד-כיווני, ולהידרדרות הערכים והנורמות היהודיים המסורתיים התלוו גם סימנים ראשונים של התעצמות התודעה הקיבוצית. ההתבוללות אמנם ערערה את יסודות הקיום היהודי, אך גם בנתה תחתיהם באופן עקיף 'תודעה עצמית' וליכדה 'חלקים' שעמדו לנשור מן העם¹.

לדעה השנייה הזאת הצטרף לאחרונה מיכאל גרץ. תרומתו העיקרית לוויכוח היא ניסיונו למקד את המחקר באינטגרציה החברתית והאינטלקטואלית של היהודים, כלומר במסגרות אינטגרציה משניות של החברה האירופית הכוללת. לדעתו, רק בצורה זו ניתן יהיה להבין היטב את הקשר ההדוק בין התבוללות לתודעה ייחודית. בדרך זו יתגלה 'הצד הסמוי' של משחק הכוחות הסותרים, של משיכה ושל דחיה, של טמיעה ושל שנאת-יהודים².

הספר מוקדש בעיקרו לביורר ייסודה של חברת 'כל ישראל חברים', הארגון הכללי-יהודי המודרני הראשון שנוסד בעת החדשה. המחבר אינו מסתפק בתיאור תולדות הארגון והתהוותו, אלא מנסה לבחון דרכו סוגיות הקשורות לתהליכי המודרניזאציה של היהודים. הדיון נפתח בשאלה: 'הכיצד במציאות של חברה "פתוחה", בעידן של התבוללות וטמיעה, לא פסקה נטיה להתייחדות, להתחדשות אירגונית, שסופה להזין את התחיה הלאומית היהודית'³? כלומר, כיצד נסביר תופעה כזו, הסותרת לכאורה הן את האידיאולוגיה של חסידי האמנסיפאציה היהודית, הרואים ביהדות מסגרת דתית בלבד, והן את מהלך המציאות החברתית שהובילה להתבוללות? לדעתו של גרץ, ניתן להבין את הקמת כ"ח עצמה רק על ידי בחינת התהליך הכולל של התמורות בחיי הקיבוץ היהודי. ועל כן דן הספר כמעט בכל אספקט של תולדות יהודי צרפת בתקופה

1 דעה זו של ש' אטינגר מובאת אצל מ' גרץ, הפריפריה היתה למרכז, ירושלים תשמ"ג, עמ' 14.

2 גרץ, עמ' 11.

3 גרץ, עמ' 12.

הבתר-אמאנספאצינונית – המנהיגות היהודית, המערכת הקונסיסטוריאלי, האנטישמיות, יחסי גומלין אינטלקטואליים בין היהודים לסביבתם, אינטגרציה חברתית ותמורות בתודעה היהודית. ספר זה מעניק לראשונה גישה מעמיקה ומקיפה לתולדות יהדות צרפת במאה ה'י"ט, הן מבחינת תיאור האירועים והן מבחינת ניתוחם. שיטתו המנתחת שינויים מנטאליים 'בדינמיקה חברתית מוגדרת', מציירת תמונה מאלפת של הזיקה ההדדית בין רעיונות ובין מציאות חברתית, אם כי ניתן לחלק על כמה נקודות בתפיסתו ההיסטורית הכוללת את תולדות ישראל.

המחבר רואה את ייסודו של כ"ח כאירוע מרכזי בתולדות עם ישראל בעת החדשה, הן מבחינה אידיאולוגית והן מבחינה חברתית. לדעתו, השקפת העולם של המייסדים מסמנת שלב ראשון בתודעה הלאומית, היות והיא 'אידיאולוגיה בעלת עוצמה לחדש דפוסי ליכוד וארגון חברתי'⁴. נוסף על כך, העובדה שהדחף להקמת ארגון זה מקורו מחוץ למערכת הקונסיסטוריאלי מובילה את גרץ למסקנה, שהתרחש כאן 'מרד' של אנשי 'פריפריה' נגד אנשי 'מרכז'. מודל סוציולוגי זה, 'פריפריה-מרכז', משמש ציר מרכזי לספר. על פי מודל זה מורכבת כל חברה מ'מרכז', שבו נקבעות האמונות והדעות השליטות, ומ'פריפריה', שבה הולך ומתרוּפף הקשר למערכת הערכים הנורמטיבית. ביהדות צרפת ה'מרכז' היא המנהיגות הקונסיסטוריאלי בפאריס, ואילו ב'פריפריה' ניצבים משכילים, סופרים, ובעלי מקצועות חופשיים אחרים, מאלה שזיקתם אל המסורת נחלשה. מקומם של אלה האחרונים, בשוליים שבין החברה היהודית והכללית, מאפשר למחבר להסיק, שמערכת היחסים ששררה בתוך החברה היהודית ומערכת היחסים עם הסביבה הנוכרית קשורות ביסודו של דבר זו לזו. במודל 'פריפריה-מרכז' יוצר איפוא המחבר מסגרת לבחינת הקשר בין התבוללות להתעצמות התודעה היהודית.

החיבור שלפנינו מורכב משלושה חלקים עיקריים. החלק הראשון (פרקים א-ג) הוא תיאור נרחב ומפורט של המבנה החברתי של יהדות צרפת, ובמיוחד של ה'מרכז'. בהתחקותו אחר שורשי ה'מרכז', מראה המחבר בצורה משכנעת כיצד התגברו כוחות הרציפות על כוחות השינוי. העובדה שהעילית המנהגת הצליחה להחזיק מעמד חרף תמורות יסודיות בחיים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים, בייחוד לאחר התמוטטות מוסדות קהילתיים בעקבות אירועי שנת 1789 ומשברים אחרים, מצביעה על יציבות מפליאה. יציבות זו תרמה בדרך טבעית לריכוזיות מוגברת של כוח הקונסיסטוריה וכן להתלכדות יהודי צרפת. משמעותם של כוחות אלו מבחינה אידיאולוגית וחברתית נראית בעליל בתיאור תהליך גיבוש דמותו של מנהיג רצוי בציבור היהודי⁵, ובדיון על הפרדה בין היסוד ה'דתי' לבין היסוד ה'פוליטי' ביהדות. דיונו המלומד של המחבר בנושא האחרון מלווה בתיאור עשיר ובמגוון רחב של מקורות, כולל ספרי לימוד של בתי ספר, דרשות וכתבים רבניים, מסות וחומר ארכיוני⁶. הטיפול בנושאים אלו ואחרים מאפשר למחבר לעקוב אחרי צמיחתה של מערכת ערכים של 'המרכז'. בנוסף לכך סייע המיתוס של 'רוטשילד' – מלך היהודים, להפיכתה של פאריס למוקד הזדהות כללי-יהודי ול'מרכז' של יוזמה כללי-יהודית, גם מעבר לגבולותיה של צרפת.

4 גרץ, עמ' 10.

5 גרץ, עמ' 44-46.

6 גרץ, עמ' 56-58.

בחלק השני (פרקים ד, ו-ז) נעשה ניתוח-מדגים (case-study) של יהודים ב'פריפריה', שמטרתו לבחון את האינטגרציה של משכילים יהודים בחברה הסובבת לגבי גיבוש התודעה היהודית. הפרק על התנועה הסן-סימונית, אחד מהפרקים המקוריים ביותר בספר, מאיר מסלול אחד של התהליך הרב-צדדי של ההתקרבות לחברה הסובבת. תיאור ההשתתפות היהודית בתנועה זו מסייע להבנה מעמיקה של כוח המשיכה של 'פריפריה'; לתיאור 'הכוח האינטגרטיבי' שקיומו הומחש בתנועה; לקביעה שאפילו במצב של התנכרות קיצונית מן היהדות הנורמאטיבית, עוד קיימת אפשרות לצמיחתה של תודעה יהודית.

החלק השלישי (פרקים ח-י) מתמקד בהתבגרותה הפוליטית של ה'פריפריה' בשנים 1848-1860, ובטרנספורמציה האידיאולוגית שהביאה לידי ייסוד כ"ח, בתחילה כארגון אנטי-ממסדי, ולבסוף כחלק אינטגרלי של ה'מרכז'. בדיון המרכזי של הספר, בפרק ח', מאתר המחבר את תחילת גיבושה של תודעה יהודית קבוצתית במהפיכת 1848 ובמשבר הפוליטי-חברתי שעבר על צרפת בשנות החמישים. גרץ מייחס את עלייתה של 'פריפריה' מתחזקת והולכת ואת הפער שהתרחב בינה לבין ה'מרכז' לקיטוב הפוליטי הגובר בחברה היהודית. בעוד שאנשי הקונסיסטוריה היו אוהדי מלכות בית אורליאן, היו אנשי ה'פריפריה' תומכי הרפובליקה. הדיפרנציאציה הזאת באה לידי ביטוי במספר הולך וגדל של יהודים שעברו למסגרות-שייכות חברתיות שמחוץ לחברה היהודית. על מנת להסביר כיצד נבעה הצלחת האינטגרציה הזאת מערכים משותפים ליהודים ולנוצרים, מביא גרץ דוגמאות לשיתופם של משכילים יהודיים בפעולות המוקדשות למלחמה נגד הקלריקאליזם ולהגנה על אלה שסבלו מאפליה קאתולית. זירות מפגש שונות, כגון הבונים החופשיים והעולם האקדמאי, מעידות על הקשרים ההדוקים בין יהודים ורפובליקנים. יחסי הקירבה שבין יהודים לרפובליקנים הופרעו על ידי הדיאלקטיקה שאפיינה את יחסם של הליברלים ליהדות. שורשי הדיאלקטיקה מובאים בשחזור המבריק של הוויכוח הציבורי, שנפתח בתביעות לסדר המדיני-החברתי האידיאלי ונסתיים בדיון על הערך היחסי של היהדות והנצרות. יחסים אלה השתנו בשעה שגדלה הנטייה בין הרפובליקנים לחפש אחרי שורשי האידיאל הזה בתורתו של ישו. לפי גרץ, עבודתו של ארנסט רנאן מייצגת דוגמה לדיאלקטיקה זו, והיא מילאה תפקיד מכריע בעיצוב יחס חדש ליהדות. מחד גיסא, עם מתן פירוש חדש למהות הנצרות ובתמיכתו ב'דת המדע', תרם רנאן להתפתחות המושג של דת אוניברסאלית-ראציונאלית. מאידך גיסא, היהודים הצטיירו בכתביו כגזע נחות שאין ביכולתו לחשוב חשיבה מופשטת, והיהדות כליגאליזם פרושי צר אופקים. גרץ מייחס את הופעתה של תודעה יהודית חדשה לנטייה הגוברת להגיב על הביקורת העוינת על ידי מאמצים לשפר את דימוי היהודים והיהדות. בטיב התגובות האלה רואה גרץ חידוש, ובייחוד בניסיונות להגן על כבודם של היהודים. מגיני היהדות הדגישו שהעברים היו מחוללי המונותאיזם וששורשי המדינה המודרנית נעוצים במשטר הקדום של עם ישראל. משכילים יהודים שדחו את האינטרפרטציה הנוצרית של ההיסטוריה, טענו גם, שעם ישראל עתיד למלא תפקיד חיוני ב'עידן השלישי', בבניין ירושלים החדשה. יסוד חשוב למגמה אפולוגטית זו שימשו כתביו של יוסף סאלוואדור.

עלינו לשאול האומנם מייצג כ"ח תפיסת עולם חדשה. אין ספק שהארגון משקף את העלאתם על הפרק של עניינים שלא נידונו במחצית הראשונה של המאה הקודמת. על פי דברי המייסדים היתה מטרת כ"ח שיפור תנאי החיים של יהודי ארצות שונות, כך שיתאפשר להם להנות מברכות הציביליזציה, ובוה אין פעולות כ"ח נבדלות באופן מהותי מפעולות למען כלל ישראל שהופעלו

על ידי הקוסיסטוריה ובית רוטשילד בשנות הארבעים והחמישים. הקוסיסטוריה עשתה מאמצים להגנת יהודי סוריה, שוויץ ורוסיה, וגם משפחת רוטשילד התערבה בנושאים אלה ואף בוועדת לאפייט. גרץ דן בכל הדוגמאות הללו (פרט לוועדת לאפייט) אך אינו מייחס להם חשיבות יתרה, משום שלדעתו רוטשילד 'הסתפק... בפונקציה של מתווך מאחורי הקלעים'⁷. אפילו אם נניח שגרץ צודק בעניין זה, קשה לקבל את טענתו שאין ללמוד ממעורבותם של הרוטשילדים והקוסיסטוריה בפרשת עלילת דמשק משום שהיא מהווה לדעתו חריגה מן הכלל. ניתן גם לטעון את ההיפך: פרשת דמשק היתה מאורע יחיד במינו, שהתרחש בתנאים מיוחדים, ואף על פי כן שימש תקדים שהכשיר את הקרקע לייסוד ארגונים כמו כ"ח. נוסף לכך, פעולות צדקה ומאמצי פרודוקטיביזציה שנערכו על ידי בית רוטשילד וה'מרכז' למען יהודי ארץ ישראל, מצרים ותורכיה, מעידות על מאמצים למען 'כלל ישראל' שקדמו בשנים רבות לפעולות כ"ח⁸. גרץ ער לכל אלה ואף נראה כאילו הסתייג ב'סוף דבר' מתיאורו בפרק ג'⁹. לדעתי, יש להדגיש יותר את הרציפות של גילויי הסולידאריות היהודית שבאו לידי ביטוי בתקופה הנידונה¹⁰.

במה התבטא אפוא ייחודו של כ"ח? מתיאורו של המחבר נובע שכ"ח הנהיג טקטיקה חדשה במאבק למען ענייני 'כלל ישראל'. בהנהגת אנשים צעירים יותר ונמרצים יותר הפגין הארגון החדש את נכונותו לחום למען עניינים שהקוסיסטוריה חששה להתערב בהם בגלל התנגדות ממשלת צרפת. אנשי ה'פריפריה' הגיבו על כישלונות של ה'מרכז' בפעולה עקבית למען הגנת היהודים מחוץ לצרפת, ואילו כ"ח התכוון להגשים חובה יהודית מסורתית – עזרה ליהודים נרדפים בארצות אחרות: ברם, מגמתו הכילה רצון להפיץ את פירות האמנסיפאציה וההשכלה שהושגו כבר במערב, לארצות המזרח¹¹. גרץ מודה בחינניותם של הצעדים הראשונים בכיוון זה, שנעשו כבר בשנות הארבעים והחמישים, וגם מדגיש שהקמת הארגון החדש 'לא היתה מהפיכה, אלא שלב חדש באבולוציה היסטורית שסימניה הראשונים בפרשת דמשק'¹². אם כן, נחזור שוב לשאלה: מהי משמעותו ההיסטורית של ייסוד כ"ח? בהשיבנו לשאלה זו נבין את תרומתו העיקרית של המחבר: ייחודו של הארגון באותו תהליך שהוביל את אנשי ה'פריפריה' לגיבוש תודעה כלל יהודית, תהליך שהיה בבחינת 'תגובה קיומית בריאה של ציבור הנלחם על כבודו ועל מקומו בחברה של ארץ ישיבתו, צרפת'¹³. וזהו גם הפאראדוקס שאליו מתייחס גרץ: התודעה הכלל-יהודית, שעיקר מגמתה מכוונת כלפי קיבוצים יהודיים שמחוץ לצרפת, היא פועל-יוצא של כוחות פנימיים. כפי שראינו, גרץ קובע שגיבוש תודעה ייחודית היה פרי החוויה המיוחדת של ה'פריפריה'.

7 גרץ, עמ' 90.

8 גרץ, עמ' 99. אלברט כהן נסע למסעו הראשון בשליחות רוטשילד בשנת 1838.

9 השווה את הסיכום בעמ' 325 עם עמ' 86–93.

10 על הסולידאריות של יהדות צרפת ראה: Phyllis Cohen Albert, 'Ethnicity and Jewish Solidarity in Nineteenth-Century France', *Mystics, Philosophers and Politicians, Essays... in Honor of A. Altmann*, Durham, North Carolina 1982, pp. 249–274

11 B. Halpern, *The Idea of the Jewish State*, Cambridge Mass. 1961, pp. 112–113

12 גרץ, עמ' 104.

13 שם.

כתוצאה מהעמידה ב'פריפריה', התחדדה רגישותם של המשכילים היהודיים לאיבה אנטי-יהודית. בעוד שאנשי ה'פריפריה' הגיבו בדחיפות לגילויי אפליה, נטו אנשי ה'מרכז' להימנע ממאבקים פוליטיים גלויים. מסתבר שהרגישות של אלה שהשתלבו במסגרות-שייכות משניות נתגברה במקביל למידת אכזבתם בשעה שהבינו שאינטגרציה מלאה לא תהיה אפשרית. ויתר על כן, כשהדחייה הזאת התבטאה בוויכוח אידיאולוגי, חייבה הדינאמיקה החברתית במסגרות החברתיות המשניות את אנשי ה'פריפריה' להתווכח, ובעת ובעונה אחת לנסח עמדות מחדש. יחסי גומלין אלו שנתהוו בעקבות אינטגרציה, הביאו לידי תודעה יהודית ייחודית. גרץ גם קובע, שהעמידה בשוליים אפשרה לאנשי ה'פריפריה' פתיחות גדולה יותר לקליטת השפעות של החברה הנוכרית. במיוחד נתאפשר למייסדי כ"ח ללמוד לקחים חיוניים, או במילים של גרץ: הם זכו 'להפנים ערכים ליברליים ורפובליקאים, עקרונות של משטר ייצוגי וכללים של מאבק פוליטי-מודרני. ב'פריפריה' למדו להעריך ערכו של כוח חברתי מלוכד, עוצמתה של דעת קהל ושל פארלאמנטאריזם'¹⁴.

השימוש במושג 'פריפריה' הוא לדעתי בעייתי מכמה בחינות. ראשית, הוא אינו מדויק די הצורך. גרץ עצמו מודה בעובדה שיחסה של ה'פריפריה' ל'מרכז' היה מגוון ונע מתמיכה מלאה ועד לאדישות והתנכרות¹⁵. יתר על כן, המחבר אינו מציין במה התבטאה היחלשות הזיקה למסורת שהתרחשה בפריפריה. נכון הדבר שאצל רבים מאנשי ה'מרכז', ואולי אף אצל רובם, היתה הקונסיסטוריה הקשר היחידי ליהדות, ואילו רבים מאלה שנמנו עם ה'פריפריה' היו בכל זאת פעילים בענייני הקהילה היהודית. בעוד שגרץ משתמש במודל 'פריפריה-מרכז', אין הוא נזקק למושג המדויק יותר: 'קהילה'. לדעתי, עלול הקורא כתוצאה מכך לטעות בנקל בהערכת מייסדי כ"ח. האחרונים ברובם לא היו בשוליים ו'חזרו בתשובה'. חוץ מאוג'ן מנואל המתאים לתיאורו של גרץ, היו שאר המייסדים מעורבים בענייני הציבור היהודי גם קודם לכן, כגון אלי אסטרק שהיה רב, ואיזידור כאהן שהיה עורך כתב העת החשוב *Archives Israélites*, וגם כיהן כפרופסור לפילוסופיה בסמינר לרבנים בפאריס.

גרץ מעמיד את ייחודה האידיאולוגי של ה'פריפריה' בזה שהיא העתיקה את 'משקל הכובד' מן המישור הדתי-מיטאפיסי אל עבר המישור הארצי-היסטורי¹⁶. הוא הגיע למסקנה זו אחרי שראה שמייסדי כ"ח הסתמכו על כתבי סאלוואדור, סופר שלפי המחבר תרגם את הרעיון הדתי לעיקרון פוליטי וקבע 'תעודה' מיוחדת לעם ישראל בעידן המשיחי. סאלוואדור אמנם השתתף בוויכוח על הסדר המדיני-החברתי האידיאלי, אבל יש מחברים המדגישים שהיה תומך בהתבוללות ואף במיזוג הדתות. למרות טענותיו של המחבר, לא הפכו מייסדי כ"ח ליהודים המגדירים עצמם במונחים פוליטיים לאומיים¹⁷. הארגון לא תמך בתנועה הציונית בתחילתה. בנוסף לכך, יש להתחשב ביחסים

14 גרץ, עמ' 206.

15 גרץ, עמ' 8.

16 גרץ, עמ' 326.

17 ראה, למשל, את הביקורת שאיזידור כאהן כתב על סאלוואדור, ובה הוא התנגד להצעה על בניין ירושלים: *Archives Israélites de France*, XXI (1860), pp. 215–222. איזידור לויב (Loeb), שהיה מזכיר כ"ח משנת 1869, הגדיר את אחדות היהודים במילים אלה: 'C'est une union de pure charité', in: I. Loeb, 'Réflexions sur les Juifs', *REJ*, XXVII (1893), p. 11.

בין אנשי ה'פריפריה' וה'מרכז'. לעומת המפריד, היו מאמצים משותפים רבים שאיחדו את אנשי שני המחנות, במיוחד בפעולות רג'נרציה (régénération)¹⁸, והגבולות בין שני העולמות לא היו כפי הנראה כל כך ברורים.

בסיכום ניתן לומר, שניתוחיו של גרץ מעמיקים את הבנתנו בנושאים רבים הקשורים בתולדות יהודי צרפת במאה ה'י"ט, ומבהירים את המפגש בין התחום הרעיוני לתחום החברתי. בכך הוא תרם תרומה רבת משקל להיסטוריוגרפיה היהודית.

חיים ברקוביץ

סאלוואדור ראה: Paula Hyman, 'Joseph Salvador', *JSS*, XXXIV (1972), p. 1–22. היימן מגיעה למסקנות מנוגדות לגרץ.

18 בנוסף ל'חברות' שבהן השתתפו אנשי ה'מרכז' וה'פריפריה' ביחד, היו דוגמאות של שיתוף פעולה בשיפור ה-*école rabbinique*, בהבאת תיקונים. לחינוך יהודי, ובניסיונות ליצור מניינים 'מתוקנים'. על נושאים אלה ראה: Phyllis Cohen Albert, *The Modernization of French Jewry*, Hanover 1977; J. Berkovitz, *French Jewry and the Ideology of Régénération*, Dissertation, Brandeis University 1982.